वैयक्तिक सुरक्षा शिक्षणामुळे मुलांचे लैंगिक शोषण टाळता येऊ शकते - अर्पणच्या अहवालात नमूद

अर्पण, ही मुलांच्या लैंगिक शोषणाविरोधात काम करणारी आघाडीची एनजीओ आहे, 'इंटिग्रेशन ऑफ पर्सनल सेफ्टी एज्युकेशन प्रोग्रॅम इन स्कूल्स : अ केस स्टडी' या केस स्टडीचे प्रकाशन

आजच्या घडीला आपल्या देशातील अर्ध्याअधिक मुलांना (चाइल्ड सेक्शुअल अॅब्युस रिपोर्ट २००७) लैंगिक शोषणाला सामोरे जावे लागत आहे. एकूण बलात्कारित पीडितांपैकी ५४.५ टक्के मुलं ही १८ वर्षांखालील (एनसीआरबीआय २०१५) असतात. महाराष्ट्रात अशा गुन्ह्यांच्या जास्तीत जास्त केस मुलांच्या बाबतच दाखल करण्यात आल्या आहेत, अशा प्रकारच्या एकूण केसपैकी १४.८ टक्के केस (एनसीआरबीआय २०१५) त्यांच्याच आहेत. मुलांच्या लैंगिक शोषणाच्या जास्तीत जास्त केस दाखल होत आहेत, आजच्या घडीलाही परिस्थिती अजिबात बदललेली नाही, हे आम्हाला माहिती आहे. मुलांचे लैंगिक शोषणामुळे नातेसंबंधांमधील तणाव, आत्महत्येकडे पाऊल, पोस्ट ट्रॉमॅटिक स्ट्रेस डिसऑर्डर आणि इतर मानसिक परिणाम असे दुष्परिणाम होऊ शकतात. यामुळे खराब शैक्षणिक कामगिरी, मानसिक आणि शारीरिक अस्वास्थ्य, शोषणाची वाढती पायरी आणि आपल्या पालकांशी खराब नातेसंबंध आदी गोष्टीही शोषणामुळे होतात. यामुळेच मुलांना योग्य ती माहिती देणे, त्यांचा दृष्टीकोन तयार करणे आणि मुलांच्या लैंगिक शोषणाच्या घटना रोखण्यासाठी कौशल्य प्राप्त करून देणे तसेच दुर्दैवाने अशी घटना घडलीच तर त्यांना पूर्णतया पाठिंबा देणे गरजेचे आहे, यामुळे त्यांचे सबलीकरण होते. पालक, शिक्षक आणि शाळेचा कर्मचारी वर्ग यांच्यात मुलांच्या लैंगिक शोषणाबाबत जागरुकता करणे गरजेचे आहे, यामुळे मुलांच्या सुरक्षिततेत ते मोठी भूमिका पार पाडू शकतील आणि त्यांना शोषणाची कुठलीही घटना घडू नये, यासाठी सकारात्मक वातावरण निर्माण करणे शक्य होईल.

अर्पण ही मुंबईस्थित एनजीओ असून, याद्वारे शालेय विद्यार्थ्यांना वैयक्तिक सुरक्षिततेची कौशल्ये शिकवली जातात. गेल्या दहा वर्षांपासून अर्पणने ७५,००० मुलांना आणि पौगंडावस्थेतील मुलांना शिक्षण दिले आहे, तसेच तब्बल ५७,००० पालक आणि शिक्षकांमध्ये वैयक्तिक सुरक्षा प्रशिक्षण उपक्रमाद्वारे मुलांच्या लैंगिक शोषणाबाबत जागरुकताही पसरवली आहे. याबरोबरच अर्पणने शिक्षकांना वैयक्तिक सुरक्षा शिक्षण शालेय अभ्यासक्रमात समाविष्ट करून घेण्याचे प्रशिक्षण दिले आहे, यामुळे मुले दरवर्षी वैयक्तिक सुरक्षेच्या संदेशाची उजळणी करतील आणि असुरक्षित वेळी आपल्या विश्वासार्ह पालकांना सर्वात आधी माहिती देतील. बॉम्बे केंब्रिज गुरुकुल (बीसीजी) या मुंबईतील शाळांनी वैयक्तिक सुरक्षा शिक्षण (पीएसइ) उपक्रम २०१० सालापासून शालेय अभ्यासक्रमाच समाविष्ट करून घेतला आहे, यासाठी त्यांना अर्पणमधून प्रशिक्षण देण्यात आले होते.

'इंटिग्रेशन ऑफ पर्सनल सेफ्टी एज्युकेशन प्रोग्रॅम इन स्कूल्स : अ केस स्टडी' या संशोधन अहवालात शाळेच्या बीसीजी ग्रुपमध्ये वैयक्तिक सुरक्षा शिक्षण उपक्रमाच्या परिणामांचे गुणांकन करण्यात आले. हे गुणांकन बॉम्बे केंब्रिज गुरुकुल (बीसीजी)च्या पाच शाळांमध्ये घेण्यात आले. शाळेतील इयत्ता पाचवी, सहावी आणि सातवीच्या १५२ विद्यार्थ्यांसाठी फोकस्ड ग्रुप डिस्कशन्स (एफजीडी) आयोजित करण्यात आले होते. १५२ विद्यार्थ्यांशिवाय ३१ मुलांच्या वैयक्तिक मुलाखती घेण्यात आल्या, ५ प्रमुख शिक्षक आणि प्राचार्य, १० शिक्षक (ज्यांनी वैयक्तिक सुरक्षा शिक्षण उपक्रमाचे आयोजन केले होते), ५ समुपदेशक, ९ पालक, सीईओ आणि विभागप्रमुखांच्या मुलाखती घेण्यात आल्या.

अभ्यासातील ठळक गोष्टी :

डअसुरक्षित परिस्थिती ओळखल्यास मुलांनी अधिकाधिक प्रमाणात मदत शोधावी याचे प्रात्यक्षिक देण्यात आले, ठाम नकार देण्याचे कौशल्य आणि तातडीने आपल्या विश्वासार्ह पालकांकडे याची तक्रार करणे या गोष्टी मुलांनी करायला हव्यात. भूतकाळात ज्यांना अशा असुरक्षित परिस्थितीला तोंड द्यावे लागले आहे, अशा सर्व ९ विद्यार्थ्यांना (ज्यांच्या मुलाखती घेण्यात आल्या त्या ३१पैकी ९ जणांनी) त्यांच्या विश्वासार्ह पालकांकडून मदत मिळाली होती आणि या परिस्थितीतून बाहेर पडण्याचा तातडीचा मार्गही सापडला होता. फोकस्ड ग्रुप डिस्कशनमध्ये १५२ मुले सहभागी होती, सर्व विद्यार्थी तातडीने प्रतिक्रिया देणे, अंतर्गत उपाययोजना करणे आणि असुरक्षित परिस्थितीसाठी दीर्घकालीन उपाययोजना शोधणे यासाठी सक्षम होती. मुलांच्या दृष्टीकोनातून ठाम नकाराचे कौशल्य आणि पालक, शिक्षक आणि समुपदेशकांच्या साहाय्याने मदत मिळवणे गरजेचे आहे.

बीसीजीच्या शालेय व्यवस्थापनाने मुलांच्या सुरक्षा धोरणासह मुलांच्या लैंगिक शोषणाला प्रतिक्रिया कशी द्यावी यावर लक्ष केंद्रीत केले आहे. मुलांच्या सुरक्षा धोरण हे मुलांसाठी तयार करण्यात आले आहे आणि याअंतर्गत मुलांच्या लैंगिक शोषणाबाबत प्रतिक्रियात्मक माहिती दर्शवली जाते.

सर्व ग्रुपमधील मुले त्यांच्या शरीराबाबत कम्फर्टेबल असतात, त्यांना माहिती असते, त्यांचे शरीर हे त्यांचे स्वतःचे आहे, आणि स्वतःच्या सुरक्षेच्या खात्रीसाठीही त्यांनाच सक्रिय राहायचे आहे. आपल्या शरीराच्या गुप्त भागांची नावे घेणे आणि वैयक्तिक सुरक्षेचे नियम / मार्गदर्शक तत्त्वे लक्षात ठेवणे याबाबतही ही मुले कम्फर्टेबल होती.

वैयक्तिक सुरक्षा शिक्षण हे आपल्यामध्ये 'जीवना'ला सामोरे जाणे तेही "पीएसइ हे जीवनाबाबत आहे" हे लक्षात घेण्याचे कौशल्य शिकण्यासाठी आहे, हे मुलांना कळले होते. यावेळी मुले जे शिकली ते त्यांनी आपले भावंड, चुलत भाऊ किंवा मित्र-मैत्रिणींबरोबर वाटून घेतले किंवा इतर मुलांसाठी या गुणांकनाच्या माध्यमातून संदेश दिला.

वैयक्तिक सुरक्षा शिक्षण उपक्रम पालकांना योग्य वयासाठी, गरजेचा आणि पुरेसा वाटला. पालक या उपक्रमातील संहिता आणि एकूण माहितीसाठी कम्फर्टेबल होते. त्यांना वैयक्तिक सुरक्षा उपक्रम हा मुलांच्या

वैयक्तिक सुरक्षा संवादाला मदत करणारा घटक वाटला.

शिक्षकांना मुलांच्या लैंगिक शोषणाची चिन्हे आणि लक्षणे याबाबत माहिती असल्याचे दिसून आले आणि मुलांच्या माहितीबाबत करण्याबाबात ते सक्रिय प्रतिक्रिया देत होते.

शिक्षकांना वैयक्तिक सुरक्षा शिक्षण उपक्रम म्हणजे सुयोग्य वयासाठीचे मॉडेल वाटले, यामुळे शिकवण्याचे घटक आणि उपक्रम माहिती झाले. यामुळे कुठल्याही त्रासाशिवाय या प्रश्नावर मुलांशी संवाद साधणे शक्य होईल असे वाटले. तसेच मुलांच्या लैंगिक शोषणामुळे निर्माण होणारे त्रास हाताळता येण्याच्या मुख्य प्रक्रियेला मदत करता येणार आहे.

पीएसई क्लासरुममधून शिक्षकांना काही गोष्टी शिकता आल्या आणि त्यांनी घरात आणि वैयक्तिक स्तरावर सुरक्षित वातावरण निर्माण केले आहे.

अर्पणच्या संस्थापक आणि प्रमुख कार्यकारी अधिकारी श्रीमती पूजा तपारिया म्हणाल्या की, "अर्पणने नेहमीच वैयक्तिक सुरक्षा शिक्षण उपक्रमात खऱ्या अर्थाने कार्य केले आहे आणि प्रतिबंधात्मक आणि संवादात्मक असे शालेय स्तरावर मॉडेल उभारले आहे. अनेक वर्षांपासून आम्ही शाळांमध्ये वैयक्तिक सुरक्षा शिक्षण उपक्रम घेत आहेत आणि त्यासाठी गुंतवणूक करत आहोत, यामुळे मुलांना आवश्यक कौशल्यांची माहिती मिळून त्यांचे सबलीकरण होण्याबरोबरच. लैंगिक शोषणाच्या घटनांना प्रतिकार करण्याचा दृष्टीकोनही तयार होणार आहे, याशिवाय अशा घटनांमध्ये आपल्याला मदत करू शकतील अशा शिक्षक, पालक यांना तातडीने माहिती पुरवण्याकडे त्यांचे मनोबल वाढत आहे. गेल्या काही महिन्यांपासून मुलांच्या लैंगिक शोषणाची माहिती पुढे येण्याचे प्रमाण वाढले आहे, आणि माहिती देण्यामुळेच हे शक्य झाले आहे. आपल्या अत्यंत महत्त्वाच्या आयुष्यासाठी शालेय स्तरावर अभ्यासक्रमात कौशल्य प्रशिक्षणाचा समावेश झाला तर मुलांच्या लैंगिक शोषणाला आळा बसणे शक्य आहे, यावर आपला विश्वास हवा आणि यासाठी शाळांनी प्रत्येक मुलाला हे शिकवण्याची जबाबदारी घ्यायला हवी."

अमेरिकेच्या युनिव्हर्सिटी ऑफ हॅम्पशेअरच्या क्राइम अगेन्स्ट चिल्ड्रन रिसर्च सेंटरचे संचालक डॉ. डेव्हिड फिंकलहोर हे ख्यातनाम सोशोलॉजिस्ट आहेत, पीडित मुलांच्या अडचणी, अशा मुलांवरील चुकीच्या उपचारपद्धती आणि कौटुंबिक हिंसा अशा विषयांवर १९७७ सालापासून अभ्यास करत आहेत, ते म्हणाले की, "मुलांच्या लैंगिक शोषणाचा प्रश्न हा जागतिक स्तरावरचा आहे, आणि याकडे तातडीने लक्ष देण्याची गरज असते. भारतातील दोनपैकी एका मुलाला लैंगिक शोषणाला सामोरे जावे लागते (भारत सरकारच्या २००७सालच्या चाइल्ड अब्युस स्टडीनुसार) असे हा अहवाल सांगतो, मुलांचे लैंगिक शोषण कशा प्रकारे होत आहे, याचे प्रमाण आखणे गुंतागुंतीचे आहे, हा प्रश्न केवळ सरकारनेच उचललेला नाही, तर निम्नस्तरीय शाळा, लोक आणि समाज यांनी मोठ्या प्रमाणात उचलून धरलेला आहे. माझ्या संशोधनाच्या अनेक वर्षांमध्ये मला गोष्ट सापडली आहे, ती म्हणजे मुलांचे लैंगिक शोषण होत असल्यास, प्राथमिक टप्प्यावरच धोरणात्मक कारवाई परिणामकारक ठरते, यासाठी शालेय स्तरावर घेण्यात येणारे शैक्षणिक उपक्रम प्रतिबंध करू शकतात. भारतातील शालेय स्तरावरील प्रतिबंध उपक्रमांचा परिणाम गुणांकन करता येण्याजोगा असतो."

जावेयर अॅग्युलिअर (युनिसेफ इंडियाचे चाइल्ड प्रोटेक्शन प्रोग्रॅमचे प्रमुख) म्हणाले की, "मुलांना काळजी आणि संरक्षण मिळावे, यासाठी अनेक वर्षांपासून बरेच प्रयत्न करत आहोत, आपण सर्वांनी प्रतिबंधाचे हे कार्य लवकरात लवकर पूर्ण करायला हवे. प्रतिबंध हे संरक्षण आणि शालेय स्तरावरील उपक्रमांचे उत्तम माध्यम आहे, अर्पणने याच धर्तीवर प्रतिबंधात्मक मार्गाने काम केले आहे."

रेअर एंटरप्राइजेसचे संस्थापक, राकेश झुनझुनवाला हे अर्पणचे दीर्घकाळचे पेट्रॉन आहेत, ते म्हणाले की, "अर्पण शालेय स्तरावर राबवत असलेल्या वैयक्तिक सुरक्षा शिक्षण उपक्रमाचा परिणाम पाहताना मला अतिशय आनंद होत आहे. गेल्या आठ वर्षांपासून मी या प्रकल्पाला पाठिंबा देत आहे आणि मुलांच्या लैंगिक शोषणाचा मुद्दा लवकरात लवकर सोडवणे गरजेचे आहे, असे मला वाटते. मुले आपल्या देशाचे भविष्य असतात आणि त्यांच्यात गुंतवणूक म्हणजे आपल्या देशाच्या भविष्यासाठी गुंतवणूक करणे होय."